

SOMOSKEÖY ISTVÁN

A műemléki centenárium margójára

Száz évvel ezelőtt alakult meg a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága. Ez különösen emlékeztet azért, mert:

- ez a szerv volt az első, amely a hazai műemlékekkel **intézményesen** kezdett foglalkozni és - az akkori felfogások szerint - „lajstromozta” építészeti emlékanagyunkat;
- ez a Bizottság, a Magyar Tudományos Akadémia védnöksége alatt, mint tudományos-társadalmi testület függetlenítette műemlékvédelmünket a habsburgi önkényuralom idején Bécsben létesített, „összbirodalmi Zentralcomission-tól (Központi Bizottmány építészeti emlékek felkutatására és fenntartására), végül
- felvilágosító és előkészítő munkája eredményeként létrejött az első hazai egyetemes műemléki szabályozás, a műemlékvédelemről szóló 1881. évi XXXIX. törvénycikk. Ennek nyomán létesült a Műemlékek Magyarországi Bizottsága, amely már hivatalos, állandó jellegű szerv volt és végső fokon a mai Országos, valamint Budepesti Műemléki Felügyelőség elődje.

E jelentős kultúrtörténeti évfordulót ünneplik az illetékes hatóságok, élükön az Országos Műemléki Felügyelőség, az érdekelt tudományos intézmények és társadalmi szervezetek, velük együtt pedig országszerte a műemlékbarátok népes csoportjai.

A jubileum jelentőségét nagyban emeli az a tény, hogy ebből az alkalomból az UNESCO mellett működő nemzetközi műemlékvédelmi szervezet, az ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) Budapesten tartotta meg III. közgyűlését. Ehhez kapcsolódott számos fővárosi és vidéki műemlék bemutatása, valamint egy kollokvium, amelynek időszerű támaja: „Modern építészet a történeti együttesekben”. Mindez műemlékvédelmünk, főleg a szocialista rendszer fennállása óta elért eredményeink újabb, megérdemelt nemzetközi elismerése. Bizonyítéka ez annak is, hogy számos, műemlékekben gazdag településünk korszerű helyreállítása, vagy urbanisztikai fejlesztése országunk határain kívül is megbecsülésre talált. Erre példa a budai várkerület, Sopron, Eger, Győr, Veszprém, Szombathely, Székesfehérvár, Pécs, Kőszeg, Sárospatak és még néhány más városunk.

Az ICOMOS közgyűlésén, tanácskozásain és kirándulásain részt vett a világ mintegy 45-50 országának összesen kb. 300 szakembere. Ebből is kitűnik e rendezvény tudományos, kulturális, idegenforgalmi, sőt - bizonyos értelemben - politikai jelentősége.

*

Nemzetünk történelme során a gyakori háborúk és belső válságok okozta mérhetetlen épületpusztítások évszázadok óta azok lehetőség szerinti helyreállítására kényszerítették népünket. Tudásunk van arról, hogy „régiségüknél fogva értékes épületek” megóvására irányuló, szörványos rendelkezések már László, II. Lajos, Zsigmond és Mátyás király idejében történtek.¹

Szorosabb értelemben vett műemlékvédelmi törekvéseket európaszerte, s így hazánkban is, a napóleoni hadjáratok után kibontakozó, ún. „nemzeti ébredés” váltott ki. Akkor döbbsentek rá nemzetünk haladó gondolkodású, hazafias rétegei, köztük főleg a forradalmi fiatal nemzedék, hogy múltunk alkotó korszakainak gazdag hagyatékából mennyivel kevesebb maradt meg, mint más, e téren szerencsésebb államokban. Ezért is mindjobban hangzották, hogy ezt az örökséget jobban meg kell becsülni és védeni.

Arra az időre jellemzők Vörösmarty félig nosztalgias, félig aggódóan figyelmeztető szavai: „Emlékek nélkül – népeknek híre – csak árnyék!” Hogy az ilyen aggódás néha szenvedélyes felháborodáshoz vezetett, mi sem bizonyít jobban, mint Petőfi 1845-ben, a nagymúltú füleki vár tövében írt naplóbejegyzése: „... kimondhatatlan harag fogott el, midőn láttam, hogy a romokat lehordják az utcákat tölteni, ... hogy amely köveken őseink szent vére szárad, azokon most tapodjanak ...” Így tehát a történeti építészeti emlékek megmentése mindinkább a „hazafias becsület dolgává” vált.

Az eleinte ösztönös-érzelmi, romantikus-kegyeleti felfogáshoz hamarosan és szükségszerűen egy inkább historikus-tudományos szemlélet kapcsolódott. 1846-ban elhangzik, a nagyrétékü gótikus és reneszánsz műemlékekkel rendelkező Kassán, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésén az első, jelentősebb, szervezett műemlékvédelmet követelő megnyilatkozás. Ez a Magyar Tudományos Akadémián is visszhangra talált. Kezdeményezője a kassai születésű fiatal orvos, Henszlmann Imre volt (1813–1888), aki – Ausztriából és Olaszországból visszatérve – a gégszét és művészettörténet lelkes művelője lett.

A végzetes kimenetelű 1848/49-es szabadságharc alatt és az azt követő abszolutizmus első időszakában a műemléki mozgalom megtorpant. Számos lelkes híve kényszerült elhagyni. Maga Henszlmann Imre megjárta az osztrák börtönt és emigrált.

Néhány évvel, a bevezetőben említett, 1853 óta működő „Zentralcommission” létrejötte után, a Magyar Tudományos Akadémia újból felvette a harcot a magyar műemléki ügyek Ausztriától független elintézése érdekében. Ezt a későbbiek során a Magyar Mérnök és Építészegylet is támogatta. Ebben a küzdelmes munkában kimagasló érdemeket szerzett akkor, a nagytudású történetirő és kutató, Ipolyi Arnold (1823–1886). Az 1860-es évek elején hazatért Henszlmann Imre, aki időközben, főleg Angliában és Franciaországban kifejlesztett, feltűnést keltő művészettudományos munkásságával európai hírnévre tett szert.² Ő is újból részt vesz az előkészítő műemléki munkában, aminek elismerésül az akkor erre illetékes kultuszminiszter kinevezi őt 1872-ben a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságának egyik vezetőjévé.

A műemléki Centenárium alkalmából sor került egy Henszlmann Imrét ábrázoló domborműnek, az Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest I., Táncsics Mihály u. 1. sz. alatti székháza falán való elhelyezésére.

A „PALÓCFÖLD” olvasói számára említésreméltó, hogy Ipolyi Arnold Balassagyarmat mellett, Ipolykeszin született, Henszlmann Imrét pedig szoros személyi kapcsolatok fűzték Nógrádkhoz. Barátai és munkatársai közé tartoztak, Ipolyi Arnoldon kívül, többek között Szontágh Pál és Pulszky Ferenc. Feltételezhető, hogy e miatt is, még magas korban is, vidékünkre járt műemléki szemlére és dokumentációs anyag gyűjtésére.

A Műemlékek Magyarországi Bizottsága sajnos nem hozott a hozzáfűzött várakozásnak megfelelő eredményeket. Megjegyzendő azonban, hogy ezért a felelősség csak részben terhelte a Bizottság tagjait.

Mintegy 10 főnyi létszámmal képtelen volt a szükségnek megfelelő munkát végezni. De úgy, mint más tőkés rendszerű államokban még most is, nagyban gátolta működését a félfuadális-polgári társadalomban szentesített magántulajdon elvi sérthetlensége. Mint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alárendelt szerve a Bizottság lényegében csupán fakultatív-tanácsadó hatáskörrel rendelkezett. Kritikus esetekre a törvény ugyan biztosított inaktlankisajátításra irányuló javaslattevő jogkört, ennek azonban gyakorlatilag csak kivételesen volt jelentősége. Az akkoriban nagyon kisszámú világi műemlékekkel szemben, az egyházi anyagnál némileg előnyösebb volt a helyzet, mert ott a személytelen tulajdon, valamint a funkcionális folytonosság általában több lehetőséget biztosított.

Az említett hátrányokon kívül, szemléleti és módszertani problémák is gátolták a Bizottság ténykedését. Az uralkodó osztály önzően ragaszkodott a „historizáló” szempont-hoz, amelyet úgy értelmeztek, hogy műemlékek csak 1711, vagyis a Rákóczi-féle szabadságharc előtti időből való objektum számíthat. Ezáltal a hatóság számára elvben érinthetlenné vált a gazdag barokk-, copf- és klasszicista stílusú emlékanagunk. Lehetetlen felmérni azokat a nagy károkat, amelyek ebből keletkeztek. Idekivánczik annak a megemlézése, hogy míg az 1919-ben készült műemléklajstromban is Nógrád területén csak 5 középkori eredetű templom szerepelt, a jelenlegi hivatalos műemlékjegyzékben már – meg lehetően szigorú kiszűrés után – kereken 300 tétel van.

Komoly problémákat jelentett és sok kárt okozott az évtizedeken át tapasztalható, ellentmondásokkal teli, módszertani felfogások utvesztője. Erre a legjellemzőbb az ún. „purifikálás” irányzata. Ez azt kívánta, hogy restaurálások lehetőleg „egységes”, vagyis „kiszűrt” stílusban, „eredeti” kivitelezésben történjenek. Ezen „álhitelességre” törekvő módszer sokszor felelőtlen megcsonkításokkal, kontármunkával járt. Említésre méltó azonban, hogy hazánkban már a XX. század elején akadt olyan mint Moller István, aki például a zsámbéki templomrom mintaszerű állagmegóvásával európai viszonylatban is élen járt, bizonyos értelemben megelőzve a mostani, korszerű koncepciókat.

„Miután a Műemlékek Országos Bizottságának eddigi működése nem hozta meg azt az eredményt, amelyet tőle méltán el lehetett volna várni” a Károlyi kormány feloszlatta.

A Magyar Tanácsköztársaság – a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példáját követve – a terjedelmes társadalmisítások nyomán, a műemlékek nagy részének tulajdonjogi és használati helyzetében bekövetkezett változások miatt, új Országos Műemléki Hivatalt és Műemléki Tanácsot létesített, új műemléki törvényt és műemlékjegyzék előkészítése iránt intézkedett. E két szervben olyan neves szakemberek tevékenykedtek mint dr. Lux Kálmán és a már említett Moller István.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26-án műtörténeti értékekre vonatkozólag így rendelkezett: „... . azok fölött, akik . . . bármit is . . . megrongálnak, tönretesznek, vagy engedély nélkül felhasználnak, forradalmi törvényszék ítél.” Ugyanakkor kihirdette a Közoktatási Népbizottság: „ti, akiket messze elkerült a szépség és a szép élvezésének gyönyöre, . . . meg kell tanulnotok látni a szépet. Munkában elsatnyult és meggyilkolt érzéketeknek fel kell támadni, hogy részesei lehessetek minden harcok és szenvedések eredményeinek, a kultúra, a szépség birodalmának!”

A Magyar Tanácsköztársaság 133 küzdelmes napja nem volt elég ahhoz, hogy egy egységes, jellegzetes műemléki szemlélet kialakulhatott volna. Az idézett sorok arra engednek következtetni, hogy ezen a téren is, az osztályharcos álláspont mellett, a korábbi hagyományos szempontok helyett, egy új, elvont meglátás kezdett érvényesülni, az esztétikéé. Ez nyilván az akkor kibontakozó ilyenirányú eszmei áramlatokkal összefüggő jelenség volt.

Az ellenforradalmi időszak alatt, a régi rendszerrel együtt, visszatért a korábbi műemléki szabályozás.

Alapvető változást, e tekintetben is, csak Népköztársaságunk már említett törvényhozása teremtett: A műemlékek jogi védelméről szóló Eln. Tan. 1949. évi 13. tvr., majd az 1/1967. évi EM. sz., a műemlékvédelemről szóló rendelet. A korábbi hazai és más államokbeli szabályozásoktól eltérően, ezek után a műemlékvédelem az építésügyi igazgatáshoz, a műemlékekkel kapcsolatos kultúrpolitikai feladatok ellátása pedig a művelődésügyi igazgatáshoz tartozik. A felső hatósági feladatokat vidéken az Országos, a fővárosban a Budapesti Műemléki Felügyelőség végzi. A szocialista jellegre jellemző, hogy az 1/1967. EM. sz. rendelet kimondja azt is, hogy a **műemléki hatóság munkáját a műemlékvédelem társadalmi szerveinek segítségével támaszkodva látja el.** Ilyenek a Tanács Műemléki Albizottságok, valamint a Hazafias Népfront műemlékvédelmi munkabizottságai.

Az újabb szabályozások és felmérések szerint műemléki összállományunk tételszáma kerekén 9000, ebből – átlagon fölötti értéke miatt kiemelt „műemlék” közel 1900, a többi műemlékjellegű, városképi, népi építészeti, kis részben ipari és mozgalmi emlék. Rendeltetés szerint, tételszám arányban, kb. 72 % a „világi” és kb. 28 % az egyházi objektum.⁶ Tulajdonjog szempontjából, a nagyobb házigatlanok államosítása folytán, a magántulajdonban levő műemlékek száma jelentéktelen és főleg lakott népi építészeti objektumokra korlátozódik.

A köztulajdonban levő műemlékileg védett létesítményeknél a műemlékvédelmi beavatkozás általában könnyebb és hatékonyabb. Sokszor azonban az aránylag szűkös anyagi és műszaki előfeltételek hátrányt jelentenek. Van még egy másik körülmény, amely – különösen a volt kastélyoknál és kuriáknál – nehézségeket okozott és részben még most is okoz: a célszerű felhasználás, illetve az eredeti rendeltetéstől eltérő hasznosítás. Hogy ezt az ún. „funkcionális problémát” mégis nagy mértékben sikerült megoldani, bizonyítja az, hogy műemlékileg védett összállományunknak kb. 42 % a középület, lakóház, valamint ilyen célokat szolgáló kastély és kúria. Hozzászámítva a lakott népi építészeti objektumokat és némely más közérdekű létesítményt, mint pl. a műemlékesített hidakat, stb., az összállomány közel 60 %-a „élő funkciót” tölt be. Figyelembe véve az egyházak által

használt, továbbá múzeumokra felhasznált emlékeket, a „közhatalomban levő műemlékállomány” hányada megközelíti az összállomány 90 %-át. A többi kb. 10 %-ban szerepelnek várak, romok, szobrok, sírkövek, valamint olyan épületek, amelyek felhasználása még megoldatlan.

Kétségtelen, hogy még nagyon sok a tennivaló. Tagadhatatlan viszont az is, hogy műemlékvédelmünk rövid idő alatt – rendkívül értékes tudományos, kutató és sokoldalú egyéb működésével, nagyon eredményes munkát végzett. Noha sok mindent pénzértékben kifejezni nem is lehet, a néhány közölt adat mégis érzékelteti azt, hogy műemlékeink – művészeti értékükön kívül – népi vagyunk jelentős, el nem hanyagolható részei. Mint olyan pedig közvetlenül, vagy közvetve – pl. az idegenforgalom révén – számottevő népgazdasági hasonlattal is jár. Nem kevés az, ami megtérül abból, amit államunk műemlékekre fordít. De ha volna is olyan ráfordítás, amely nem térül meg egyhamar, az sem öncélú, hanem törlesztés arra, amivel tartozunk a múltnak, jelenünknek, valamint az utóknak.

Társadalmunk fejlődése nyomán, valamint a szocialista kultúrröfordalommal párhuzamosan, egy új műemléki szemlélet kezd kialakulni. A szocialista eszméknek megfelelően, az építmény mellett, az építő, az alkotó, a dolgozó ember, – az ismert és a névtelen – kerül előtérbe. Figyelembe kell venni tudását, munkafeltételeit és – nem utolsó sorban – osztályhelyzetét. E „dialektikus” szemlélet híve nem tehet különbséget világi és egyházi, vagy volt feudális és a népi műemlékek között. Így válik építészeti emléktanyagunk a szocialista népművelés, a hazafias nevelés szemléltető eszközévé, műemlékvédelmünk pedig népi-nemzeti hagyományaink ápolásának fontos tényezőjévé, társadalmi követelménnyé.

A múlt mulasztásainak pótlása, valamint a II. világháború okozta óriási műemléki károk helyreállítása, súlyos egyéb gondok mellett, nehéz módszertani problémákat is okozott. Műemlékvédelmünk eleinte saját útján kényszerült elindulni. Az 1957-ben Párizsban megtartott I., de még inkább az 1964-ben Velencében megtartott II. nemzetközi műemlékvédelmi kongresszuson bebizonyosodott, hogy a jelenlegi magyar műemlékvédelem törekvései megegyeznek a legkorszerűbb nemzetközi, a „Velencei Cartában” rögzített irányelvekkel. A „Velencei Carta” kimondja többek között, hogy a restaurálás legyenek minél kíméletesebbek, ne törekedjenek „stílusegységre”, hiányzó részek pótlása az eredetiektől szembetűnő módon eltérően, korunk technológiája alkalmazásával történjék, ezáltal is elkerülendő a „dokumentumhamisítás”, fontos a műemlékek környezetének, az ún. együtteseknek arányos védelme, stb. A sokból a lényegre leszűrve, a következő módszertani útmutatás: Történeti hitelesség, szemléltető összhatas és tiszta, közérthető formanyelv harmónikus szintézise. Erre pedig hazánkban sok az újjabbkeletű, jó példa. Ez egyáltalán jelzi mai műemlékvédelmünk elismerésreméltó színvonalát, sőt nemzetközi rangját.

JEGYZETEK:

1. Gerő László: Építészeti Műemlékek (1958.) 36. old.
2. Henszlmann Imre külföldön legismertebb műve a III. Napóleon megbízásából és anyagi támogatásából megírt: *Méthodes des proportions dans l'architecture Egyptinne, Dorique et du moyen-âge*. Ezzel hívta fel a figyelmet a műépítészetben rejtőz, bizonyos szabályos méretarányosságra.
3. Gergelyffy András: Műemlékvédelem 1964/4. 233–239. old.
4. Az itt közölt szám adatok és kiszámítások Merényi Ferenc, az OMF igazgatójának, a Műeml. Albiz. V. Orsz. Értekeztetén, 1968. aug. 27-én, Sárospatakon tartott előadásából valók.
5. Dercsényi Dezső – Horler Miklós, Műemlékvédelem 1964/4. 193–210. old., u. o. az 1964. évi Velencei Carta, és más nemzetközi műemlékvédelmi alapokmányok szövege, magyar fordításban.

Várostörténeti konferencia Salgótarjánban

Salgótarján jubileumi rendezvényeinek keretén belül sor került arra a megbeszélésre, melynek egyik feladatául a közelmúltban megjelent várostörténeti munka értékelését tűzték ki célul a rendező szervek: a Magyar Tudományos Akadémia várostörténeti albizottsága, a városi tanács, a megyei múzeumi igazgatóság és a TIT megyei szervezete. S ha nem is sikerült a programot az eredeti terjedelemben megvalósítani, az egybegyűlt meg lehetőségen csekély számú fővárosi és megyebeli résztvevő tartalmas és tanulságos megbeszélésnek lehetett tanúja, illetve közreműködője.

A megbeszélésnek különösen az adott értéket, hogy ez volt az első alkalom, amikor a városon kívülről érkezett bírálat a várostörténeti művel kapcsolatban. Nem kétséges, hogy egy-egy helytörténeti mű megítélésénél az érdekelt város lakói, az ott élő bírálók más szemmel nézik az ilyen munkát, mint a kívülállók: örülnek legapróbb eredményeiknek is, elnézőbbek fogyatékoságaival szemben, sokszor már azt a tényt is túl nagyra értékelik, hogy egyáltalán megszületett a mű. A helyes, higgadt értékeléshez feltétlenül szükség van a kívülálló hideg, józan és objektív észrevételeire.

Megnyugtató lehet a kötet kiadója és szerzői, de nyilván a város valamennyi lakója számára az a tény, hogy a várostörténet értékelése kapcsán a megjelent vendégek, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének, a Budapesti Történeti Múzeumnak és a Műegyetem urbanisztikai tanszékének képviselői nem fukarkodtak a dicséretekkel, a nem egyszerű felsőfokú jelzők használatával. Természetesen nem kell arra gondolnunk, hogy valamiféle elvtelen udvariaskodás, a vendéglátónak kiíró tisztelet vezette őket abban, hogy jókat mondanak. Mind az ő észrevételeikből, mind pedig az érdekelt szerzők felszólalásaiból meglehetősen tisztán rajzolódott ki az a sokféle probléma, melynek maradéktalan megoldására a könyv megírása közben nem került – nem is kerülhetett – sor. Ezek a hiányosságok természetesen nem csökkentik a munka értékét, sőt a dicséret jelzőket sem teszik tartalmatlanná, hanem – mint már hasonló esetben – jó tanulsággal szolgálhatnak a később készülő hasonló munkák megírásához. (Mint ahogy az éppen feldolgozás alatt lévő Balassagyarmat történetnek a megbeszélésen ielen lévő szerzői nyilván máris sok tanulságot vonhattak le az elhangzottakból, melyeket még gyümölcsözően érvényesíthetnek saját munkájukban.)

Az eszmecsere során mindenekelőtt az az alapvető megállapítás fogalmazódott meg, hogy milyen szükség volt ennek a könyvnek a megírására. SZABÓ BÉLA, a kötet főszerkesztője bevezetőjében beszélt azokról az előzetes tárayalásokról, melyek már évek óta folytak a város vezetői és helytörténettel foglalkozó körök között éppen arra vonatkozóan, hogy kell-e, érdemes-e Salgótarján történetének feldolgozásával foglalkozni, van-e ilyen mű iránt társadalmi igény. Az elkészült munka azok álláspontját igazolja, akik annak szükségességét hangoztatták. Erről beszélt VÖRÖS KÁROLY (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete) is, aki szerint a kötet jelentőségét elsősorban az adja meg, hogy Salgótarján az ország gazdasági életében jelentős település, amely a kapitalizmusnak speciális terméke a maga összes problémáival és lendületével együtt: egy ilyen város bemutatása már önmagában is jelentős, hiszen ehhez hasonló folyamatról még nem készült feldolgozás, különösen ilyen színvonalon nem.

Ami a mű szerkezetét illeti és az ezzel kapcsolatos problémákat, egyértelmű tetszéssel találkozott a szerkesztőbizottságnak az az eljárása, hogy a szigorúan vett történeti részt 1948-ig terjesztette ki és az utána következő korszak legfőbb vonásainak ismertetését három kortörténeti tanulmánnyal oldotta meg. SZABÓ BÉLA elmondta, hogy a 19. század második felének a bemutatása azért kapott viszonylag nagyobb teret, mivel ez az a korszak, melyben tulajdonképpen Salgótarján városias fejlődése megindult, a Horthy-korszak aránylag rövidebb terjedelmű feldolgozását viszont az magyarázza, hogy ebben az időszakban – annak ellenére, hogy a várossá alakulás aktusa ekkor következett be – a kötetben is ismertetett okok miatt a város a vártnál kevesebbet fejlődött. A vendég hozzászólók is egyetértettek ezzel a beosztással, megjegyezték, azonban, hogy a mondanivaló felépítéséhez, belső arányaihoz lehet megjegyzéseket fűzni. Így GERELYES EDE (Budapesti

Történeti Múzeum) főként azt tette szóvá, hogy az 1918–1945 közötti részben a politikai kérdések kerülnek előtérbe. Ez természetesen nem baj, csak bizonyos egyoldalúság veszélyét rejti magában. Az a tény, hogy – bár a társadalmi mozgás rajza jó és megfelelően elemzi a mű a várospolitikai mozgásokat is, bemutatva annak lényeges mutatóit – az egyes témák, vonalak vezetése a korábbi nagy fejezetekhez képest leszűkül és így az 1945 utáni rész indítása már részben alap nélkül van. MOLNAR PAL, a kérdéses fejezet szerzője elmondta erre, hogy tulajdonképpen nem is állott szándékában minden lényeges vonalnak a végigvezetése, a rendelkezésre álló terjedelemben főként csak azt tette tehetővé, hogy a város 1945–1948 közti története kapcsán a részkérdések mellőzésével a felszabadulás, valamint a demokratikus és szocialista átalakulás legfontosabb elemeit mutassa be, különös hangsúllyal elmezve az ország különböző városainak e korszakbeli fejlődésétől eltérő számos mozzanatot, a Magyar Kommunista Párt városi szervezetének meghatározó szerepét, Salgótarjánnak a megye politikai központjává való alakulásából adódó sajátosságokat.

Sok szó esett a megbeszélés során a várostörténet rendelkezésére álló és hiányzó forrásanyagáról. SZABÓ BÉLA színesen ecsetelte, hogy viszonylag milyen kevés, de ugyanakkor tartalmas és értékes forrásanyag könnyítette meg számára a 19. század második felének a bemutatását, VOROS KÁROLY arról beszélt, hogy a további kutatások során még milyen forrásanyagokat lehet figyelembe venni. SCHNEIDER MIKLÓS a Horthy korszakkal kapcsolatos fejezet szerzője pedig arról tett említést, hogy bár századunk írásbelisége hatalmas méretekben felduzzadt, mégis számos alapvető forrásanyag hiányzik és így egyes kérdések bemutatása csak rendkívül időigényes, hosszadalmas utánjárást követelő forrás- illetve adatgyűjtéssel válik lehetővé, amilyenre e munka megírása során nem minden esetben volt lehetőség.

Mindezekben túl esett szó arról is – és talán ez az egyik legdöntőbb mozzanata az egész megbeszélésnek –, hogy a Salgótarján város történetét feldolgozó munka a történelem szemével nézve hogyan állja ki a kritikát, nyújt-e valamit a történettudománynak. Hiszen a helytörténeti munkák, azon túl, hogy az adott helyen töltenek be fontos tudatformáló funkciót, hozzá kell, hogy járuljanak olyan kérdések országos méretű tisztázásához, melyeknek összefüggései csak helyi adatok fényében mérhetők le maradéktalanul. Az ezzel kapcsolatos véleményt VOROS KÁROLY tolmácsolta, midőn elmondta, hogy a kötet a tudományosság mércéjével mérve is megállja a helyét, hiszen komplexen igyekszik ábrázolni a valóságot, sikeres lépéseket tesz abban az irányban, hogy a várostörténet szerves részeként, a megfelelő helyre beillesztve szóljon olyan kérdésekről is (a helyi mikrotársadalom pontos feltárása, művelődéstörténeti adalékok, különösen iskola- és sporttörténet vonatkozásában, valamint az életmódkutatás), melyek csakis ilyen helyi anyagok feltárása révén gazdagíthatják az országos történeti kutatás eredményeit.

A megbeszélés során szó esett még egyéb kérdésekről is. BELITZKY JÁNOS, a feudális kori Salgótarján bemutatató fejezet írója arról szólott többek között, hogy a rendelkezésére álló anyag korszakának csak néhány kérdését világította meg és így teljes kép megadására nem vállalkozhatott; BERKES JÓZSEF az urbanizáció kérdéseit tárgyaló fejezetének problematikájáról szólván megjegyezte, hogy a téma nem tisztán gazdasági jellegű, hiszen közismerten számos, ma is ható politikai vonatkozása is van, melyről szintén említést kellett tennie a fejezetben. Ezekhez kapcsolódva MAJOR JENŐ (Múzeumtém) nagy örömmel nyugtázta, hogy a sajátos fejlődésű Salgótarján történetének feldolgozása mellett helyet kaphatott annak a hatalmas fejlődésnek a bemutatása is, mely ma Salgótarján országos szerte nevezetessé teszi. Külön kitért arra is, mennyire szerencsés, hogy nemcsak a mai Salgótarján külső képének alakulását sikerült a kötetben rögzíteni, hanem a feudális falu és a kialakuló ipari centrum képe is jól érzékelhető megformálást kapott.

Egyöntetű volt a konferencia résztvevőinek a véleménye abban, – s ez mintegy végkövetkeztetésnek is vehető –, hogy a vállalkozás sikere, a sok megoldott, de sok nem egészen tisztázott probléma csak arra ösztönözheti az érdekelteket, hogy ne hagyják abba ennek a karakterisztikus városnak további vizsgálatát, legyen ez a kötet az első lépés egy többtizedes elemző munkához, legyen kezdete egy hosszútávú munkafolyamathoz, melynek eredményeként további hasznos tanulságok szülehetnek mind Salgótarján lakói, mind pedig az egész ország számára.

SCHNEIDER MIKLÓS

A szocialista városok és a szociológia

Mindkettő századunk szülötte: a szocialista város egyértelműen, a marxista szociológia pedig jelenlegi fejlettségi szintjén, kiteljesedett formában tekinthető annak. A marxista szociológia, mint önálló tudomány alapjait és társadalomelméleti kereteit a történelmi materializmus Marx, Engels és Lenin által kidolgozott tételei határozzák meg s e szociológia a 19. században, a huszadik század elején – a klasszikus munkáiban – a forradalmi gyakorlattal, a szocialista államépítéssel volt szoros összefüggésben. A szovjethatalom első éveiben megindult sokirányú szociológiai vizsgálódás lendületét a személyi kultusz szülte torz tudománypolitikai elvek ölték meg. A konszolidációs időszak politikája a marxista szociológia fejlődéséhez is kedvező légkört teremtett. Az elmúlt egy, másfél évtizedben a szociológiai kutatások a szocialista társadalom építésének gyakorlatával összhangban bontakoztak ki, s a nagymértékben differenciálódott igényeknek megfelelően kiváltképp az ügynevezett szakszociológiák – mint például a politikai, a munka-, az üzem-, az erkölcs-, a jog-, vagy a városszociológia- fejlődtek minden előzőnél gyorsabb ütemben.

E speciális ágazatok megelégnülése nyomon követhető mind a külföldi, mind a hazai szociológiai irodalomban is, hiszen az általános problémákat tárgyaló művek mellett sorra jelennek meg szakszociológia jellegű kötetek. Ezek közé sorolható „A szocialista városok és a szociológia” című tanulmánykötet is, amely az elmúlt év végén – a Kossuth Kiadó gondozásában, Szelényi Iván válogatásában és bevezetőjével látott napvilágot. Szerkesztette: Rathmann János.

Az urbanisztikában eleve új fejezetet nyitott szocialista városfejlesztésben a hatvanas évek során lényeges változások következtek be, amelyek eredményeként a kelet-európai szocialista országok városai sok szempontból eltérő típust jelentenek a nyugat-európai, vagy az amerikai városoktól, de a nem európai szocialista városoktól is. E jelenségre a szociológusok is felfigyeltek és tényfeltáró kutatásokkal segítik megtalálni a kelet-európai szocialista városok – a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetéséből, a hasonló társadalmi, történelmi feltételekből eredő – közös, és – a nagyságrendből a gazdasági fejlettség szintjéből, a kulturális hagyományokból fakadó – eltérő vonásokat. Szelényi Iván ilyen igénytel írott városszociológiai tanulmányokat válogatott egységes nézőpontú, de sokszínű, az elméleti megközelítés ellenére is olvashányos köteté.

Hat országból – Szovjetunióból, Lengyelországból, Csehszlovákiából, Jugoszláviából, Romániából és hazánkban – tizenkét dolgozat került a kötetbe, amely három fő fejezetre oszlik. A fejezetek a településrendszer szerveződésének három szintje – a településrendszer egészének tervezése, a szocialista város szerkezete és a lakáskérdés alapján különülnek el. Melyek a településrendszer tervezésének lehetséges céljai, milyen erők hatnak a nagyvárosi fejlődés irányába, milyen társadalmi érdekek mozaikoznak a tervezés mechanizmusát és a városiasodás folyamatát, hogyan formálja át a hagyományos városszerkezetet a korszerű építéssel, társadalmunk új szerkezete hogyan tükröződik az ökológiai struktúrákban, a megváltozott lakásgazdálkodásban hogyan módosulnak a különböző társadalmi rétegek lakáskérelmei? – lényegében ezekkel a problémákkal – mint centrális kérdésekkel – foglalkozik a tizenkét tanulmány.

A kötet élén A. Ahiezer, L. Kogan és O. Janickij szovjet szerzők „Urbanizáció, társadalom és tudományos-technikai forradalom” című írása áll. A cikk alapgondolata, hogy az urbanizáció mai szakaszának specifikumát a tudományos-technikai forradalom, az ismeretek termelésének felgyorsult fejlődése jelenti, s mivel az urbanizáció nem elszigetelt folyamat, irányítása lényegében a társadalomfejlődés irányításának a településhálózat fejlesztését alárendeljük az anyagi termelés fejlesztési érdekeinek, azaz az urbanizáció irányítása gyakorlatilag a tulajdonképpeni anyagi termelés fejlődésével és telepítésével foglalkozó irányítás része volt. A tudományos-technikai forradalom korában azonban ez a megközelítés egyre kevésbé felel meg a termelőeszközök fejlődésével s az egész társadalomfejlődés szükségleteinek. Helyébe – e szovjet szociológusok részéről – az információ-termelés és továbbítás” megnövekedett szerepének az elismerése lép. Miután a nagyvárosok az ilyen rendszerek természetes centrumai – hiszen hatalmas társadalmi-információs potenciállal rendelkeznek – szerintük a szocialista társadalom fejlődését nem a regionális politikával, hanem e településközpontok fejlesztésével lehet biztosítani.

A szocialista város szerkezetét elemző fejezetben kapott helyet többek között Konrád György és Szelényi Iván „Új lakótelepek szociológiai vizsgálata” című tanulmánya. Ebben a szerzőpár – egy-egy budapesti, debreceni, pécsi és szegedi lakótelepen végzett felmérések alapján – azt a hipotézist állítja fel, hogy a főként lakótelepépítkezés formájában történő városfejlesztés a városközpontoz kapcsolódó úgynevezett átmeneti övezetben „slumosodási” folyamatot indít meg, azaz az épületek fizikai leromlását az alacsony jövedelmű rétegek koncentrációja kíséri, hiszen a lakótelepek éppen innen szívják ki a magasabb státusú családokat. A lengyel, a csehszlovák illetve a jugoszláv szerző cikkének mondanivalóját is figyelembe véve Szelényi Iván az alábbi következtetést vonja le a városrendszer változásáról: „Városaink jelenlegi társadalmi-ökológiai struktúrája fő vonásaiban már a háború előtt kialakult, s lényegében megfelel általában az európai városokra általában az jellemző, hogy a népesség társadalmi státusa a város középpontjában a legmagasabb és a város széle felé egyre csökken. . . . A szocialista rendszer uralomra jutásával a különböző társadalmi rétegek térbeli elkülönülésének foka érezhetően csökkent, de a régi szerkezet tulajdonképpen tovább élt. Az elmúlt évtizedben a tömeges lakótelepépítkezések viszont mintha módosítanák a kelet-európai városokban az európai városra általában jellemző struktúrát, mert ezekbe az új városrészekbe a városközpontoz közelebb eső, fizikailag leromló negyedekből az átlagosnál magasabb jövedelmű és iskolai végzettségű családok áramlanak, s így a társadalmi státus magasságát kifejező, legmagasabb értékét a városközpontban elérő és a periféria felé süllyedő görbe az átmeneti övezetben megtörik, majd a lakótelepgyűrűben ismét emelkedik.”

A nem szakember olvasó számára a kötet egyik legerdekesebb írását minden bizonnyal Zdravko Mlinár szolgáltatja. A kéziratban talált cikk a szociológia egyik fontos kategóriájával a társadalmi kapcsolatokkal foglalkozik, konkrétan Velenje egyik kerületébe, az úgynevezett Novo Velenjébe bevándorlók baráti kapcsolatait vizsgálja. A részfejezetek a baráti kapcsolatok fogalmát, eredetét, vizuálai dimenzióit, a barátok számának alakulását, a baráti látogatások gyakoriságát elemzik. A „Hol lakik a legjobb barát?” kérdésre a válasz a következő volt: „A Velenjében baráttal rendelkezők 23 %-a, vagyis majdnem negyede, azt mondta, hogy legjobb barátja vele egy házban vagy háztömbben lakik, tehát egyben szomszédia is. A soklakásos házakban előknél ez az arányszám 25,6%, a néhány lakásos házakban lakóknál pedig 20,0%. Különösen érdekes, hogy a barátok lakásától való távolság szorosan összefügg a bevándorlás óta eltelt idővel. Adataink szerint minél régebben lakik valaki Velenjében, annál kevésbé valószínű, hogy a legjobb barátjával egy házban vagy háztömbben lakjon. A baráti kapcsolatok területileg annál kiterjedtebbek, minél régebben él valaki a városban, a régebben bevándoroltak kevésbé kényszerülnek arra, hogy szomszédságaikból keressenek maguknak barátot. . . . Az adatgyűjtés során a bevándoroltak mind nagyobb skálán integrálódnak a lakóhelyi közösségbe, és mind intenzívebben vesznek részt a város társadalmi életében. . . .”

V. Duric tanulmánya a lakást – meglehetősen újszerűen – mint társadalmi jelenséget vizsgálja és a gondolatmenetéből levonható következtetés szerint az ember lakás iránti szükségletének társadalmi létének mikéntje határozza meg, a lakásviszonyok az emberi társulások termelőképességét és feilletttségét, a munkarendszert, a társadalmi rendszert, az életfeltételeket, a társadalom kulturális értékeit tükrözik, kifejezik a család típusát, szerepét, összetételét és kapcsolatait, „a lakásmód a társadalmi rendszerek és társadalmi intézmények önéletrajza” Erre az alap gondolatra épül cikkének második fele – amely a lakás-szociológiai kutatások sajátosságaival foglalkozik – és tulajdonképpen a lakás-szükségletekkel illetve a lakáselosztással foglalkozó másik két tanulmány is. Miután a szocialista országokban a „bér-lakás-piac” gyakorlatilag ismeretlen, a szociológusokra rendkívül felelősségteljes feladat vár: a lakosság tényleges szükségletéről kell, hogy információkat nyújtsanak. A kötetet záró írások ilyen aspektusból vizsgálják a leningrádiak lakásigényeit, valamint a magyarországi lakásgazdálkodás mechanizmusát, modelljét.

Ez utóbbi dolgozat pécsi és szegedi minta alapján íródott s csak sajnálhatjuk, hogy ebben sincs utalás – mint ahogyan az új lakótelepek szociológiai vizsgálataiból is kimaradt – a minden bizonnyal rendkívül érdekes alapanyagot tartalmazó salgótarjáni urbanizációs folyamatra, amely – a városközpont totalis rekonstrukciója folytán – mind a városrendszer kialakítása, mind a lakásépítés és elosztás terén sok speciális vonást tar-

talmaz. Remélhetőleg a városszociológusok is mihamarabb „felfedezik” a régit és az újat egyedi módon ötvöző szocialista várost, hiszen e témában számtalan kutatási lehetőséget kínál, s olyan következtetésekre adhat alkalmat, amelyek motíválhatják a kis, illetve közepes nagyságrendű szocialista városokról a – szocialista vizsgálatok eredményeképpen is – kialakult képet

CSONGRÁDY BÉLA

Hann Ferenc — Hibó Tamás: A város

A magyar városok némelyike évezredes hagyománnyal, sajátos történelmmel rendelkezik. Arrabona, Savaria, Aquincum már a magyarok megérkezése előtt virágzó város volt, a középkor vár-városai az irodalomban, képzőművészeti produktumokban is megőrizték legendáikkal büszkélkedhetnek.

A XX. század elő-urbanizációja, az új fogalmakkal előbukkanó, új értelmezésű civilizáció, az iparosodás új városokat szült. Dunaújváros, Leninváros mellett ilyen település az idősebb testvér, az ötven esztendőS Salgótarján. Legendái újkeletűek. Nem kell még a port sem levetni azokról az alig sárgult lapokról, melyek a város történelmét őrzik. Sokan élnek még azok közül, akik e történelem résztvevői, alakítói, mozgatói voltak.

Hann Ferenc kis verseskönyve és a kötet metszetei (Hibó Tamás munkája) a város ötven évét, a fél évszázad jelentős fordulópontjait örökítik meg az irodalom és a képzőművészet eszközeivel.

A kötet alcíme: Egy legenda töredékei. A versek ciklusszerűen fűződnek össze. Az egyes történelmi szakaszok hangulatát, a ma számára átmenthető heroizmusát más és más eszközzel, műfaj felhasználásával reprodukálják. A bevezető vers a múlt és jelen tömör szembesítése: „hol hajdan lusta fű / és héjakút árnyéka / lengett / ... ma város áll / homlokkal hegyeknek forduló / áll keményen / vas- betontürelemmel / ...”

Az első sorsforduló; a város születésének előestéje, a Tanácsköztársaság bukásának nehéz és tragikus időszaka. A vers a népballada és a szurrealista költemény képviselőjét egyesíti. Ilyenformán képes közelférközni a mai ember érzelmi világához, képes új értelmezésben tükrözni egy adott kort: „... jöjjetek éjben / feketében / puskarács- menedékben / Trajbiár Pált meg is fogták / Messzevárosba hurcolták / jött az írás / nyakát szegtek hatodmagával temették / szép szemük vak / fülük süket / moha növi be ölküket ...”

A harmincas évek válságos időszaka egyetlen ember, egy anya sorsában sűrűsödik. Rokonszenves felfogásmódot képvisel ez a vers, hiszen olyan alapvető emberi érzések (bánat, szenvedés stb.) ábrázolásával jut el a költő a mai olvasóhoz, melyek időtlenek, melyek mindenkor tudnak érzelmi rezonanciát kelteni. A fia halálán bánkódó anya jajszava, a reménytelen keresés drámája motiválja, emberléptékűvé teszi, emócionálisan jelzi a kort: „a gonosz kígyó hátán / jaj mi lett / ki fonja be hajam / ha a lámpátlan éj / reánkzuhan a kolónián / ha a rettenetes kuvaszok / felüvöltének a gyárudvarra / ...”

A város történelmének további korszakai dokumentumszerűen, szüksézszerűen jellemzettek. Az itt található versek némelyike kevésbé szerencsés, váratlanul sematikus részletek hozzák zavarba az olvasót. A kis kötetet záró versek a jelen problémáit, csodáit vázolják. A hangvétel most már valóban modern, széles asszociációs skálán mozgó képek halmaza. A kábelek és acélrögök ritmikája jellemzi ezeket a sorokat.

Hann Ferenc szép kiállítású munkája nem történelmi illusztráció kíván lenni. Sokkal több annál, hiszen bármilyen alapos történelmi tanulmány sem tudná ennyire szemléletesen, tömören, szuggesztíven visszaadni a kort, fél évszázad hangulatát.

Az irodalom modern áramlataival kontaktust tartó, kísérletező kedvű, fiatal költő első önálló kötete A VÁROS, mely közéleti lírájával kiegészítője, szerves része eddigi publikációinak. Rokonszenves hitvallás az emberről és történelemről.

Külön értéke a kiadványnak a gazdag – és a versekhez illeszkedő – grafikai anyag. Egységben a versekkel, a konvenciókat sikeresen elkerülve Hibó Tamás hangulatteremtő erejét és szakmai tudását igazolja.

KISS SÁNDOR